

IRK BİTİG: TOPLUMSAL İYİ VE TOPLUMSAL KÖTÜNÜN İNŞASINDA İDEOLOJİK BİR FAL KİTABI

Kuban SEÇKİN*

Öz

Runik harflerle yazılmış Uygurca bir yazma eser olan *Irk Bitig*, her biri birer fal olarak nitelendirilen altmış beş paragraftan oluşan bir fal kitabıdır. Zamanımızdan on iki yüzyıl önce yazılmış ve eski Türklerdeki siyasi yaşama, yöneten - yönetilen ilişkilerine, dinî inançlara kısacası sıradan insanların gündelik ilişkilerine ve hayatına dair önemli veriler sunan ve konuşma diliyle yazılmış olan bu fallar, iyi ve kötü ikiliği üzerine kurulmuştur. Bu ikilik, metinde çoğunlukla tasvir edilen bir olay üzerinden sunulur. Böylece özde bireyin genelde de toplumun durumdan ders çıkararak hareket etmesi için öğüt verilmek istenir. Bu durum, yaratılmak istenen toplumsal düzeni belirlemeye yöneliktir. Aynı zamanda bu tutum, günümüzdeki fallardan farklı olarak gelecekte haber vermek yerine, olası durumlara dikkat çekmekle bireycilikten çok toplumsallığı ön plana çıkarmaktadır.

Kötünün iyi, iyinin de kötü üzerinden tanımlandığı bu eser, iyi ve kötü ölçütünün ne olduğunu, toplumdaki değer yargıları doğrultusunda hangi nesne, hayvan ya da durumların iyi hangilerinin kötü olarak algılandığını yansıtmaya açısından önemlidir. Eski Türk kültürünü yansıtan bir eser üzerinde yapılacak böylesi bir analiz gösterilenin ardındaki gizil anlamı ortaya çıkarmak ve tarihsel bağlamdaki dönüşümü belirginleştirmek adına yararlı olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada eserdeki açıklayıcı repertuarları destekleyen dilsel yapılar temel alınarak ideolojik çerçevede nasıl bir özne konumlandırılması yapıldığı, hangi toplumsal olguların söylemi şekillendirdiği, toplumdaki iyi ve kötünün temsilinin ne tür bir söylem ile inşa edildiği ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Irk Bitig*, toplumsal pratik, ideoloji.

IRK BİTİG: AN IDEOLOGICAL FORTUNE BOOK IN THE CONSTRUCTION OF SOCIAL GOOD AND BAD

Abstract

Irk Bitig, a manuscript written in Uigur, is a fortune book consisting of 65 paragraphs each of which is a different fortune. Written 12 centuries ago in spoken language, these fortunes were based on the dualism of good and bad. They provide important insights about political life in old Turks, governor - governed relationships and religious beliefs; in short, lifestyle and daily practices of the common man. This duality is mostly presented through an event described in the text. What is aimed then is to offer suggestions to both individuals in particular and the society in general taking the condition of the society into account. This situation is meant to identify the social order aimed to be created. Besides, unlike today's fortunes that are considered to inform people of future, this manner emphasizes collectivism rather than individuality highlighting possible actions.

This piece of work in which bad is defined through good and vice versa is very important in that it reflects the criteria for the good and bad and which objects, animals or situations are perceived as good or bad according to the

* Doktora Öğrencisi; Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kubanseckin@hotmail.com.

value judgment in the society. Such an analysis of a piece of work that reflects old Turkish culture is very useful so as to figure out the underlying meaning and make historical transformation more explicit. Therefore, this study aims to find out, in terms of ideology, how subjects are positioned, which societal events shaped the discourse and which discourse was used in creating good and bad understanding in the society based on the language structures supporting explanatory literature in this work.

Keywords: *Irk Bitig*, social practice, ideology.

1. Giriş:

1.1. *Irk Bitig*:

Irk Bitig, Taygüntan manastırında genç bir mürit (kim) tarafından ağabeyi Sangun İtaçuk için “Pars yılının ikinci ayının on beşinci gününde (9. yy)” yazılmış bir fal kitabıdır. Runik harflerle kitap hâlinde yazıldığı bilinen *Irk Bitig*, Doğu Türkistan’da “Bin Buda Mağaraları”nda bulunmuştur. Bugün *Irk Bitig*’in tek yazma nüshası Londra British Museumda, el yazmaları bölümünde 8212 numara ile kayıt altındadır (Tekin, 2013: 13-15). Mani muhitinde yazılmış bu önemli metnin içinde dinî unsurlar bulunmakla beraber *Irk Bitig*, dinî bir eser değildir.

Irk Bitig üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Kitabı ilk olarak yayımlayan W. Thomsen (1912) olmuştur. Daha sonra Hüseyin Namık Orkun (1938) *Eski Türk Yazıtları* adlı kitabının ikinci cildinde Thomsen’in yanlış okuduğunu düşündüğü kelimeleri düzelterek tekrar yayımlamıştır. Malov’un eserle ilgili çalışması (1951) Thomsen yayınının Rusça’ya çevirisidir. Daha sonra T. İkedo, W. Bang, Sir Gerard Clauson, Marcel Erdal, James Hamilton, Adam Molnar ve T. Tekin gibi birçok Türkolog, *Irk Bitig*’i yayımlamış veya dil açısından sorunlu kısımları hakkında tartışmalarda bulunmuşlardır (Kaya, 2008: 359-368).

Bir toplumun kültürel arka planını ve değerlerini bilmeden o kültür ortamında yer alan kelimeleri doğru bir şekilde anlamak, yorumlamak ve aktarmak doğru değildir (Condon, 1998: 47). Bu yüzden Uygurlar Dönemi’nde Manihaist anlayışla ve runik alfabeye kaleme alınmış olan bu fal kitabının toplumsal hayattaki yerini belirlemek adına kısaca Uygurların ve Eski Türklerin siyasi konumu, sosyal yaşantısı ve dinî inançlarından bahsetmek gerekmektedir. Böylece fallarda yer alan kişilerin, hayvanların, olayların, durumların, adlandırmaların, benzetmelerin doğru olarak anlaşılması dolayısıyla bu fallarla neye gönderme yapıldığının doğru olarak kavranması mümkün olacaktır.

1.2. Uygurlarda Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yaşam:

Milat öncesi çağlarda Çin’in kuzeyinde yaşayan en eski Türk kavimlerinden biri olan Uygurlar, 744 yılında Basmıl ve Karluklarla beraber II. Köktürk Kağanlığı’na son vererek Ötüken bölgesinin tek hâkimi olmuşlardır. Ötüken Uygurları ya da Orhun Uygur Hakanlığı gibi

adlarla anılan Uygur hanedanlığının kurucusu Kutlug Bilge Köl Kagan'dır. Bayan Çor Kağan döneminde bölgede hayli etkin konuma gelen Uygurlar, Talas Savaşı'nda (751) Müslüman Araplara yenilen Çin'in iç işlerine karışacak kadar güçlenmiştir. Çin'de çıkan isyanları bastıran, karşılığında yağmalama ve bazı imtiyazlara sahip olan Uygurlardan Böğü Kagan, ülkesine dönerken dört Mani rahiple gelmiştir. Ardından devlet olarak Manihaizm'i seçen Uygurların bu dini seçmelerinde sadece *Gök Tanrı* inançlarına yakınlıkları değil Çin'de yaşayan "din kardeşleri"nin haklarını korumak gerekçesiyle Çin'e müdahale fırsatını yakalamaları da etkilidir. İyice şehirleşen, akıncılığı zayıflayan, Çin ile sürekli irtibat hâlinde olmasından kaynaklı entrikalara maruz kalan Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmıştır. Yıkımdan sonra da farklı devletler kuran Uygurlar (Kansu Uygur Devleti, Hoço Uygur Devleti) tarih sahnesinden çekilmiş olsalar da taşıdıkları kültür birikimi sayesinde isimlerini yaşatmışlardır.

Bozkırda yaşamış bir toplum olarak Uygurların yaşam şekilleri, düşünce tarzı, inanç ve dünya görüşü, örf ve geleneklerinde, kısaca toplumsal ve kültürel hayatında bozkır ikliminin tesiri görülmektedir. Bu bağlamda 3500 yıllık hayatı bozkır şartları içinde geçen Türklerin kültürel hayatına, doğuş ve gelişme sahasını da göz önüne alarak "bozkır kültürü" demek yanlış olmayacaktır. Bozkır coğrafyasının iklim şartları icabı çöl veya orman yerine yüksek ve nemli ovalar ile yaylalarda yaşayan eski Türklerde çobanlık ve hayvancılık başlıca üretim faaliyetlerini oluşturmuştur. Hayvancılığın haricinde genel itibarıyla savaşçı bir kimliğe sahip olan eski Türkler, askerî silah ve mühimmat yapımında kullandıkları bakır ve demirin işlenmesinde oldukça başarılıdır. Mükemmel kılıç, kargı, mızrak, temren imal eden Türkler bunlara hayvan figürlü işlemler, altından levhalar nakşetmişlerdir (Kafesoğlu, 1992: 216-219).

1.3. Eski Türklerde Din ve İnanış:

İnsanlar hayatları boyunca varlıklarını sorgulamışlar; kendilerini, yaşadıkları coğrafyayı merak etmişler ve hayatlarını sürdürebilmek için bir "hayat gayesi"ne ihtiyaç duymuşlardır. Eski Türklerde bu inanışlar farklı zamanlarda farklı kavramlarla karşılık bulsa da hepsinin temelinde Gök Tanrı inancı vardır. Bu inanca göre Tanrı göktedir, ezeli ve ebedidir, eşi ve benzeri yoktur, hayat veren, yaratan, öldüren ve iradesine göre hükmedendir. Yardım eden, cezalandıran, duaları kabul eden, esirgeyen, başıslayan, her şeyi en iyi bilen, insanlara bilgi veren ve yol gösterendir (Abudukelimi, 2006: 22-24). Gök Tanrı'dan başka yer, su, dağ, ağaç, orman, ateş gibi kavramlar eski Türkler için mukaddestir (Abudukelimi, 2006: 27). Dağ her zaman eski Türklerin doğal sığınağı olmuştur.

Eski Türklerde, Gök Tanrı inancı yanında büyüye dayalı bir kabile dini niteliğindeki Şamanizm de yaygındır. Bu inanca göre evren; gök, yeryüzü ve yer altı olmak üzere üç

bölümden oluşmaktadır. Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin, doğaüstü varlıklarla ilişki kurarak onların güçlerine sahip olmalarından, bu güçleri toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan dinsel - büyüsel pratik ve törenlerden ibarettir. Şamanların; sihribazlık yapan, hastaları iyileştiren, gaipten ve gelecekte haber veren, ruhları bedenlerini terk edip tekrar dönen, at üstünde göğe yükselip Tanrı'yla konuşan, doğa güçlerini istediği gibi yönlendiren, ateşin yakıcılığından etkilenmeyen, ölmüş hayvanları kemiklerinden tekrar diriltiren, kadın - erkek müşterek ayinler yapan ve tahta kılıçla savaşan insanlardır (Artun, 2007: 3-6). Şamanlar Tanrılarla, ruhlarla konuşarak kötü ruhları kovdukları için kâh talihini öğrenmek isteyen kişilerin ümidi kâh devleti yöneten hükümdarların akıl hocası olmuştur. Ancak tam olarak bir din olmasa da Türk düşünce dünyasını etkileyen bir inanç sistemi olduğu aşikârdır.

Bu noktada eski Türk toplumunda Tanrılar ve ruhlar ile insanlar arasında arabuluculuk yapan şamanlar, toplumu ve devleti tehlikelere karşı koruma rolünü üstlenmişlerdir. Bu bağlamda şamanların toplumsal işlevleri şu şekilde sıralanabilir;

- Savaşa çıkan kağanlara yol göstererek devlet hayatına etki eden şamanlar, bazen de devlet ve hükümet işlerine karışarak çeşitli entrikalar çevirmişlerdir. Kağanların pek çok devlet işine girişmeden önce şamanlara danışmaları, bu kişilerin devlet idaresindeki önemli yerini izah etmeye yardımcı olur (Pamir, 2003: 155-185).

- Şamanist görüşe göre, bütün dünya iyi ve kötü ruhların etkisi altındadır. Şaman, bir yandan iyi ruhların insanlar için yararlı ve hayırlı etkilerini devam ettirir, diğer yandan çeşitli çarelere başvurarak (tertiplettiği ayinlerde ruhlar ile ilişkiye geçip onları hoşnut ve razı eder) kötü ruhların zararlı eylemlerini önler (Öger ve Gönel, 2011: 233-248).

- Şamanlık, ruhun gezip dolaşması, Tanrılarla bağlantı kurması mevzusunda, eski Türk topluluğunun tabiata atfettiği gizli kuvvetleri istismar etmiş, gelişerek ve ona yeni unsurlar ekleyerek bütün bir maneviyat âlemini belirli bir kadro içine alarak bir din sağlamlığı kazanmıştır (Mandaloğlu, 2011: 111-122).

- Falcılık Uygur şamanlarının en çok uğraştıkları işlerden biridir. Bunun temelinde insanların gelecekte olacak iyi veya kötü şeyleri önceden öğrenme merakı yatmaktadır (İnayet, 2013: 43-55). Şamanlar iyi, yararlı ve hayırlı olanın belirlenmesi ve bu doğrultuda toplumun şekillendirilmesinde, aynı şekilde kötü, zararlı olanın belirlenerek o kötüden nasıl uzaklaşabileceğine ilişkin toplumu uyarmak konusunda önemlidirler. Şamanların toplumsal anlamdaki bu yönlendiriciliğinde ise fallar ayrı bir yere sahiptir.

Eski Türklerin dini inanışlarını Gök Tanrı ve Şamanizm temeline dayandırarsak ve *Irk Bitig*'in kaleme alınışında yazıldığı tarihsel dönem ve dil / muhteva çerçevesinde Budist ve Manihaist çevrenin etkili olduğu bilgisine göre değerlendirirsek, Manihaizm ve öncesinde Budizm'den bahsetmek yerinde olacaktır. Budist inanışa göre “Dört Asil Gerçek” vardır. Buna göre her şey ıstırap içerisinde, ıstırapın kaynağı cehaletten ibaret olan arzudur ve ıstırapın sonu Nirvana'ya ermekle mümkündür. Nirvana'ya ermek için Buda'nın ilkelerine uymak gerekmektedir. Yaradılış amacına muhalif davrananlar reenkarnasyon denilen ruh göçlerine maruz kalacaklardır (Şen, 2014: 20-23).

Mani dini ise iki prensip; iyi - kötü, karanlık - aydınlık, nur - zulmet üzerine kurulmuştur. Buna göre yaşadığımız dünya iyi ve kötü unsurların birleşmesinden meydana gelmiştir. İnsanın ruhu iyiliği, cesedi ise kötülüğü temsil etmektedir (Artun, 2007: 7). Dinin temel hedefi, insanın yaratılışı öncesi mitolojik dönemde, ışık ve karanlık arasında meydana gelen savaşta, karanlığın eline tutsak düşen ve canlı - cansız her varlıkta mevcut olan ışık ruhlarını kurtarmak ve onları kendi asıl vatanları olan ışık âlemine geri götürmektir (Abudukelimi, 2006: 47). Çok eşlilikten, zinadan, yalandan, riyadan, putperestlikten, büyüden, hayvan öldürmekten, hırsızlıktan, imani şüpheden kaçınmak ve seçkinlerin geçimini sağlamak gerekir. Karanlığın gölgesinden kurtulup ruhu arındırmak için bir tövbe yeterlidir.

2. Yöntem:

Bu çalışmada zamanımızdan 12 yüzyıl önce yazılmış ve eski Türklerdeki siyasi yaşama, yöneten - yönetilen ilişkilerine, dinî inançlara kısacası sıradan insanların gündelik ilişkilerine ve hayatına dair önemli veriler sunan *Irk Bitig*'de yer alan fallar¹ örneklem olarak seçilmiştir. *Irk Bitig*, her biri ayrı bir fal olarak yorumlanan 65 paragraftan meydana gelmektedir (Ercilasun, 2004: 236). Her paragrafın başında birden dörde kadar üç rakam bulunmaktadır. Bu sayılar, zarın üç defa atılması sonucunda belirlenir (Orkun, 1994: 293-295). İlgili fal bu şekilde tespit edildikten sonra “bu fal iyidir, bu fal kötüdür” gibi sözlerle paragrafta hikâye edilenin açıklaması yapılmaktadır.

Bu çalışmada iyi ve kötünün karşıtlığı çerçevesinde, temelde ikilikler üzerinde kurulu bu fal kitabında yer alan ifadelerin söylemsel açıdan analiz edilmesi hedeflenmektedir. Böylece toplumsal iyi ve toplumsal kötü, toplumsal olarak istenen veya toplumsal olarak kaçınılanın belirlenmesi ile insanların inşa edilen söz konusu düzen içerisindeki tutum ve davranışlarının bu doğrultuda şekillendirilmesinde falların nasıl ideolojik bir araç hâline geldikleri ortaya konabilecektir.

¹ Çalışmada incelenen fallar Tekin (2013)'den alınmıştır.

Fallarda yer alan öznelere ve olayların, metnin yazıldığı dönem ve bağlamı itibarıyla olması istenene işaret etmesi çerçevesinde öncelikle “iyi” kategorisindeki fallar incelenmiştir. Daha sonra iyi üzerinden tanımlanan kötü fallar yorumlanmıştır. Açıklayıcı repertuarlar doğrultusunda falların iyi veya kötü olma sebepleri tespit edilerek toplumsal hayatı yönlendirme amacı taşıyan unsurlara dikkat çekilmiştir. Son olarak da iyi ya da kötü olarak nitelendirilmeyen fallar hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece toplumsal düzendeki ideolojinin söyleme hangi koşullarda nasıl yansıdığı belirlenmeye çalışılmıştır.

3. Analiz:

3.1. İyi ve İyilik Repertuarları:

3.1.1. İyiliğin Koşulu: Güçlü ve Mutlu Olmak:

Tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında bir aracılık yapma kudretine sahip olan şamanlar, bildiklerini yeri geldiğinde insanlara aktardıkları kadar şaman olurlar. Şaman olabilmek için bir şaman neslinden gelmek gerekirdi. Sonradan ya da öğrenilerek şaman olunmazdı. Şamanların diğer insanlardan üstünlükleri, Tanrılar ile iletişim kurabilme yeteneklerinden geliyordu. Kendisinin Tanrılar tarafından *ku*landığına ve ruhların hizmetinde bulunduğu inanırdı. Şamanlar, bu uhrevi durumun varlığını kendi fallarında da anlatmışlardır.

“54. Kölenin sözü beyinden ricadır, kuzgunun sözü Tanrı’ya yakarıştır. (Bunları) yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insan bildi, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.”

Yukarıdaki falda da görüldüğü üzere köle, bey, kuzgun ve Tanrı birer simgedir. Kölenin beyine söylediği ricayı, kuzgunun Tanrı’ya yaptığı yakarışları her zaman yukarıda, gökte olan Tanrı duyar, biz insanlar da biliriz. Bunları bilen kişiler yani Tanrı’nın varlığına inanan ve sözleri işittiğinin farkında olan insanlar, ona göre yaşar ve davranışlarını ona göre düzenler.

Toplumsal iyinin belirlenmesinde verilen öğütler olarak nitelendirilebilecek fallardan oluşan *İrk Bitig*’de, Çin İmparatoru’nun “Göğün oğlu” olarak nitelendirilmesi örneğinde olduğu gibi, belirli sembollere atfen belirli sıfatlar kullanıldığı gözlenmektedir:

“1. Göğün oğluyum (Çin imparatoruyum). Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Gök Tanrı inancıyla yaşayan eski Türk kültüründe göğün oğlu olabilmek ya da aynı Gök Tanrı tarafından kutlanarak devlet yönetiminde söz sahibi olabilecek mertebeye çıkmak yani altın taht üzerinde oturmak, iyiliğin / mutluluğun bir koşulu olarak gösterilmektedir.²

² “Antik Çin’de de gelecekle ilgili kehanette bulunmak ve fal bakmak, siyasal yaşamda önemli bir yere sahipti. En eski Çin hanedanlığı olan Shang Hanedanlığı’nda dünyadaki her şeye “Göğün” yani Tanrı’nın hâkim olduğu

İncelenen fallarda ayrıca iyilik / mutluluk repertuarı ile güç ve güçlü olmak arasında doğrudan bir neden - sonuç ilişkisi kurulmaktadır:

“3. Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım. Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz (kıyısın)da yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum. Onca güçlüyüm. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“10. Esneyip duran kaplanım. Kamışlar arasında başım. Onca cesur (ve) onca erdemliyim. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“20. Dişi deve(li) (bir) erkek deveyim. Ak köpüklerimi (ağızımdan öyle) saçarım (ki) yukarıda göklere erişir, aşağıda yer(in dibin)e girer. Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırım. Onca güçlüyüm. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“40. Cesur bir genç, omuzları açık, okunun ucu ile yalçın kayaları yara yara yapayalnız yürüyor, der. (Bu genç) öylesine güçlü imiş. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“56. Sürüsü ile mutlu bir aygırım. Cevizlikler yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım. Buralarda yaşayıp mutlu oluyorum, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“60. Dokuz çatalı boynuzu olan erkek geyiğim. Yüksek dizlerimin üstüne çıkarak böğürürüm. (Beni) yukarıda Tanrı işitmiştir, aşağıda insanoğlu bilmiştir. Onca güçlüyüm, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“62. Yargun denilen hayvanım. Yazlık dağıma çıkarak yazı geçiriyorum. Mutluyum, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“64. Ak boyunlu gri bir şahinim. Manzaralı kaya(lık)lara konup etrafa bakınırım, üstü cevizle dolu kavak üzerine inip yazı geçiririm, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Mutlu bir yaşam sürmenin şartları ortaya konulan bu fallarda; bir kartalın altın kanatlara sahip ve yırtıcı olması, henüz olgun bir kartal olmamasına rağmen istediğini avlayarak yiyebilecek güce sahip olması, bir geyiğin yüksek bir ses gücüne sahip olarak sesini istediği yere (hatta Tanrı'ya kadar) duyurabilmesi, bir aygırın sürüsü ile beraber yaşaması, bir devenin bir eşe sahip olması ya da bir insanın attığı okla yalçın kayaları yarararak yürüyecek güçte ve cesaretle olması gibidir.

Nasıl ki yırtıcılık bir kartal için önemli bir vasıf ise bir birey açısından da tuttuğunu koparabilmek, dilediğini gerçekleştirebilecek nitelikte olmak o derece önemlidir. Bir eşe sahip

düşünüldür, hükümdarı da “Göğün Oğlu” yani Tanrı'nın oğlu olarak görürlerdi. Hükümdarın görevi de “Göğün” emirlerine itaat etmektir. Hükümdar ile Gök arasındaki iletişim de Fal Yazıtları aracılığı ile olurdu. Kaplumbağa kabukları ve hayvan kemiklerine yazılan gelecekle ilgili kehanet soruları ile ‘Göğün Emirleri’ öğrenilmeye çalışılırdı” (Lu, 2005: 41, akt. Azertürk, 2014: 79).

olmak, dünyada yalnız başına yaşamamak, ondan güç alarak ya da onu arkasına alarak sesini duyurabilmek yine özelde bireyin genelde toplumun huzur ve mutluluğu için gerekli bir vasıftır. Aynı durum sürüsüyle mutlu mesut yaşayan aygırda da mevcuttur. Bireysel açıdan bir eşe sahip olunamasa bile kendi kanından olanlarla beraber hareket edebilmek de bir mutluluk nedenidir. “İyi” olarak değerlendirilen fallardaki öznelerin güçlü olması, bu güçlerini ortaya koyarak amaçlarına ulaşmaları koşuluna bağlı olduğundan bir neden - sonuç ilişkisi kurulması söz konusudur.

3.1.2. İyiliğin Koşulu: Amacına Ulaşmak:

Fallara göre iyilik repertuarları çerçevesinde temel olarak mutlu ve güçlü olmak söz konusu olduğunda amacına ulaşan hayvan ve insan eylemlerinin aynılaştırılması söz konusudur. Eğer bir falda bir amaç uğrunda hareket ediliyorsa ve o amaca ulaşıyorsa fal iyiliği temsil ediyor demektir:

“30. Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş. Yolculuğu yararlı olmuş. Neşe ve sevinç içinde (eve) geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“31. (Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş. (Avını) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“34. Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargâhına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Yoksul bir adamın oğlunun para kazanmak ve ailesinin geçimini sağlayabilmek için bir yolculuğa gitmesi ve para kazanarak evine dönmesi, çıkılan bir yolda amacına ulaşmak çerçevesinde “iyi” olarak değerlendirilmiştir. Burada önemli olan amacını gerçekleştirenin sıradan bir insan olması, bir han ya da bir hayvan olması değil eylemini başarıyla sonuçlandırmasıdır. Buradan hareketle kaplanın yapması gereken avını bulup yuvasına götürmek, hanın yapması gereken ise askerlerine düşmanını mızraklatıp sağ salim karargâhına dönmelerini sağlamaktır. Bu noktada önemli olan amacına ulaşmak olduğundan bu fallar “iyi” repertuarı içinde değerlendirilmektedir.

Kötü bir olay karşısında insan, refleksif olarak kendisini ve kendisi için önemli olan kişiyi / nesneyi koruma içgüdüleriyle davranır. Fallarda amacına uygun hareket etmenin haricinde karşılaşılan olaylar ve zorluklar karşısında kişinin vazgeçmemesi öğütlenmiş ve kişinin çabalarının sonuçsuz kalmayacağı şöyle müjdelenmiştir:

“29. (Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş. (Yarıшта) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik doksan koyun kazanmış. Çocukları ve kadını hep seviyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“49. Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde bir yaban keçisine rastlamış. Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş. Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.”

“55. Yiğit bir adamın oğlu savaşa gitmiş. Savaş alanında (kendine) güçlü bir sözcü türetmiş, der. Evine doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı (da) yetkin olarak geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.”

“63. Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Daha iyi bir yaşam için bir yarışa giren sakatatçı, kazanacağından emin bir şekilde en değerli varlıkları olan karısını ve çocuklarını rehin bırakması ve kaybetmeyerek üstüne doksan koyun kazanması çabanın sonuçsuz kalmayacağını ifade etmektedir. Ya da bir kaplan tarafından yakalanacak bir benekli yaban keçisinin kendi çabasıyla yalçın bir kayaya çıkıp ölümden kurtulması çabaların sonuçsuz kalmayacağına emsal olarak verilmiştir. Benzer bir şekilde yiğit bir adamın oğlu, muhtemelen babasının namına layık olmak için savaşa gitmiştir. Yine kendi çabalarıyla savaşta iz bırakmış, sözcü türetmiştir. Dolayısıyla kendisi mutlu ve ünlü, atı da yetkin olarak çabalarının karşılığını almıştır. Son örnekte ise ava çıkan bir hanın ordusu kendi çabaları ile erkek karacayı tutup karınlarını doyurmuşlar ve sevinmişlerdir. Tüm bu fallarda karşılaşılan zorluklara rağmen amacına ulaşmak o kişi / hayvanın varlıklarını devam ettirmesini sağlamak noktasında iyi olarak yorumlanmıştır.

3.1.3. İyiliğin Koşulu: Doğanın Cömertliği ve Tanrı'nın İnayeti:

Irk Bitig'de mutlu olmayı sağlayan etmenlerden bir diğeri de doğa şartlarıdır:

“26. Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu. Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“32. Bir hünnap yüz oldu. Yüz hünnap bin oldu. Bin hünnap on bin oldu, der. Öylece biliniz: Yararı var, (bu fal) iyidir.”

“52. Adam kaygılı, gök bulutlu oldu. Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“53. Boz bulut yürüdü, halk üstüne yağmur bıraktı, kara bulut yürüdü her şeyin üstüne yağmur bıraktı. Ekinler olgunlaştı, taze otlar çıktı. Hayvanlar ve insanlar için iyi oldu, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Güneşin doğup her şeyin üzerinin aydınlık ve görünür olmasını sağlaması, şifalı bir bitki olan hünnapın kendi kendine artması, boz ve kara bulutların her şeyin üzerine yağmur bırakması ve bu sebeple ekinlerin olgunlaşp, taze otların çıkması doğanın sağladığı nimetlerdir. Ayrıca kaygılı bir adam ve onunla eylemleri aynılaştırılacak olan boz bir bulutun, kaygılarının ardından sevinç gelmesi, bulutun arasından güneş doğması yine doğanın toplum hayatına kattığı iyilikler arasında sayılabilir. Toplumsal hayatın iyi olabilmesi, insanların mutlu bir şekilde hayatlarına devam edebilmesi için insanların Tanrı'nın inayetine de ihtiyaçları vardır:

“2. Alaca atlı Yol Tanrısıyım. Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum. (Bu Yol Tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol Tanrısı) Korkmayın, demiş, (size) kut vereceğim demiş. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Şamanist inançlarda yer alan bir Tanrı olan Yol Tanrısı (Stebleve, 2001: 195-212) rastladığı iki insana korkmamalarını ve onlara kut vereceğini söylemiştir. Burada dikkati çeken durum bu iki insanın güler yüzlü olmasıdır. Tanrı'dan kut alabilmek, daha iyi yaşam standartlarına ulaşabilmek için hayatta her daim güler yüzlü olmak gerekliliği vurgulanmıştır.

“15. Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yuvasından uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lütfü ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“17. (Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin hâlde kalakalmış. (Sonra) Tanrı'nın inayeti ile dağ üstünde yol (ve) su görerek, dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su için taze (ot) yiyerek ölümden kurtulmuş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Doğa şartları insan hayatını kolaylaştırabileceği gibi zorlaştırabilir de. Örnekteki ilk falda, yukarıdan gelen sis ve aşağıdan kalkan toz ile yolunu kaybeden bir kuş, geyik yavrusu ve insan tasviri çizilmiştir. Hepsi de Tanrı lütfü ile sağ salim buluşmuşlar, Tanrı'nın yardımı karşısında sevinip mutlu olmuşlardır. Diğer falda ise çölde yorgunluktan ve susuzluktan bitkin bir hâlde bulunan bir binek atı yine Tanrı'nın inayeti ile taze ot ve su görmüş, onun peşine yürümüş ve bunları yiyip içerek ölümden kurtulmuştur. Burada vurgulanan kısım ise Tanrı'nın gösterdiği yoldan giden bir atın mükâfatlandırılacak olmasıdır.

“27. Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş (koyun böylece) sağ salim kalmış, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Özne burada zengin adam gibi gözüke de zengin bir adam için bir koyunun kaybolması bir şey değiştirmeyecektir. Dolayısıyla öznenin koyundur. Koyun açısından Tanrı'nın varlığının ispatlandığı bu falda zengin bir adamın koyunu olan özne korkup kaçar ve kurt tarafından yenilecek iken Tanrı'nın inayetiyle kurdun ağzı zehirlenir ve kurtulur.

“35. (Bir) adam orduya gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış. Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına eriştirmiş. Anası babası neşe ve sevinç içinde, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Burada, orduya girerek devlete ve milletine hizmet eden bir adamın en önemli silahı, atı yorulmuş, Tanrı ona bir kuğu kuşu göndererek onu ailesine ulaştırarak ödüllendirmiştir.

“38. (Bir köle kız) kamışlar arasında (yalnız) kalmış. Tanrı (bunu) doğru bulmamış. (Bu köle kız) Hatun olsun!, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Kötü durumları iyileştirmeye muktedir Tanrı, zor durumdaki bir kız için Hatun olsun demiştir. Buradaki kötülük köle ve yalnız olmaktır. Mutlu ve iyi olmanın şartlarından bahs olunurken sürüsü ile mutlu mesut yaşayan aygır örneği yanında yalnız kalan bir köle kızın mutlu olması için Tanrı inayetine muhtaç olması bir başka olası durum olarak sunulmaktadır.

“41. Ak benekli, bir inek doğurmak üzere imiş. Öleceğim, (galiba)! demiş; (fakat ölmemiş,) ak benekli bir erkek buzağı dünyaya getirmiş. (Bunu) Tanrı'ya kurban etmek uygun olur, (çünkü inek böylece) kötü talihinden kurtulmuş olur der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Yine sürüsü ile mutlu mesut yaşayan manda temsili ile karşılaştırsak doğururken öleceğinden korkan bir ak benekli ineğin doğuracağı ve ailesini tamamlayacağı için ölmemesi sonucunda evladını Tanrı'ya şükretmek için kurban edeceği fikri iyi kategorisine girmektedir.

“47. Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş: ‘Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!’ demiş. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Bu falda ise insan ilişkilerinin iyi olması, toplumun birbiriyle iyi ilişkiler kuran bireylerden oluşması dolayısıyla insanların birbirlerine misafir olmalarının Tanrı tarafından ödüllendirileceği öğütlenmiştir. Misafirlige giden bir adama Tanrı ağılında at olsun, ömrün uzun olsun demiştir. Birey olarak var olmak yerine toplumla beraber yaşamının önemi vurgulanmıştır.

3.1.4. İyiliğin Koşulu: Kötülükten Vazgeçmek:

Fallarda kötü üzerinden iyiye işaret edilerek düşler ve beklentiler canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede kötü bir durumla karşılaşıldığında kişinin kendi çabası ile doğa şartlarının etkisi ile ya da Tanrı'nın inayeti ile bu durumu atlatabileceği yukarıdaki örneklerle öğütlenmiştir. Bunlardan farklı olarak kişi eğer kötü bir yola sapmış ancak bu yoldan vazgeçmiş ise sonunun hayırlı olacağını vurgulandığı fallar da mevcuttur:

“42. Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben?, demiş. Sonra yine gelmiş, kabını kacağını sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

“58. (Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş. (Sonra) yine düşünmüş, (geri) gelmiş. Ananın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”

Irk Bitig'deki “iyi” sonuçlanan fallar genel olarak ideal bir toplumsal iyi için gerekli olan şartların belirlenmesi adına yazılmış izlenimini vermektedir. Güçlü olmak, toplumla beraber yaşamaya çalışmak, büyüklerin öğütlerini dinlemek, kendi amacı doğrultusunda kararlı bir şekilde ilerlemek, kötü bir durumdan vazgeçerek iyiye yönelmek vb. fallardaki iyi repertuarını oluşturur. Ancak toplumsal iyinin yanında toplumsal kötünün de belirlenmesi, iyinin kötü üzerinden haklılaştırılması da *Irk Bitig*'de uygulanan bir yöntemdir.

3.2. Kötü ve Kötülük Repertuarları:

3.2.1. Kötülüğün Koşulu: Gücsüzlük:

İyi repertuarlarından güçlü olmanın zıttı olarak fallarda bu güçlülüğün kaybolması dolayısıyla faldaki öznenin fiziksel bir zarar görmesi şeklinde “kötü”ye işaret eden fallar vardır. Doğada güçlü olarak bilinen ayı ile onu yemek isteyen yine güçlü bir hayvan olan domuzun karşı karşıya gelmesi gibi:

“6. (Bir) ayı ile (bir) domuz (bir) dağ geçidinde çarpışmışlar imiş. Ayının karnı yarılmış, domuzun azı dişleri kırılmış, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Bu karşılaşmanın eşit şartlarda olduğunu “çarpışmışlar imiş” ibaresinden okumak mümkündür. Bu eşit şartlarda gerçekleşen çarpışmada iki öznenin de güçlü yanları (ayının karnı, domuzun azı dişleri) fiziksel olarak zarar görmüş ve işlevini yerine getiremez hâle dönüşmüştür.

“8. Altın başlı yılanım. Altın kursağımı kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Altın sıfatı iyi repertuvarlarındandır. Altın başlı, altın kursaklı da olsa başı ve kursağı güçlü bir darbeyle, bir kılıçla kesildiği anda yılan ölecek ve yaşamını devam ettiremeyecektir. Başının altın olması hiçbir işe yaramayacaktır.

“9. Büyük (bir) ev yanmış. Katına kadar (sağlam yeri) kalmamış, köşe - bucağına kadar (yanmadık yeri) kalmamış, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

İnsanların aileleriyle beraber yaşayabileceği bir nesne olan evin “köşe - bucağına kadar” sağlam yeri kalmayacak şekilde yanıp işlevsizleşmesi hem özne / ev hem de nesne / etkilenen / aile açısından kötü bir durumdur. Burada güçlü olan öge ise ateştir.

“12. Adam(in biri) ava gitmiş. Dağda (yürürken) düşmüş. Kudretli (Tanrı) göklerde, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Ava giderek hayatını idame ettirmeye çalışan bir adamın düşmesi ve Tanrı'nın göklerde olduğunu dile getirmesi olayında iki ayrı bölüm vardır. Birincisi adamın ava giderken düşmesi ki burada amacına ulaşamayan, hayatını idame ettirebilmek için gerekli olan avı yakalayamayan ve bir de düşerek kendine zarar veren bir adam portresi çizilmiştir. İkincisi ise bu adamın kudretli Tanrı'nın varlığını o an dile getirmesi, güçlü olanın / Tanrı'nın istemediği için onu düşürmesi olarak okunabilir.

“44. Bir şahin (işte) bir tavşan! Diyerek göklerden aşağı inmiş ve (tavşanı) kapmak istemiş. (Bu arada) şahinin pençeleri yolunmuş ve sıyrılmış. Şahin pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş, tavşan derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş. (Fal) böyle diyor. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Yukarıdaki falda avını keşfeden güçlü ve göklerde olan bir şahinin pençelerinin fiziki zarar görerek işlevsizleşmesi ve av olan tavşanın da derisinin soyulması olayları görülmektedir. Şahin pençeleri ile avlanabilmekte, tavşan ise derisi ile doğanın zor şartlarına karşı dayanabilmekte iken iki öznenin de varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan unsurlarının zarar görmesi birer kötü repertuvarıdır. Olayın öznesinin bir insan ya da hayvandan farklı olarak bir nesne olması da “kötü” yorumunu değiştirmemektedir.

“43. Bir şahin, su kuşu avlamaya gitmiş. (Ama) yırtıcı bir kartal yerinden uçup karşısına çıkmış, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Güçlü bir avcı kuş olan şahin, avına doğru giderken karşısına kendisinden daha güçlü olduğu “yırtıcı” sıfatıyla vurgulanan bir kartal çıkmış ve avına ulaşamamıştır. Eğer ana öznenin karşısına kendinden daha zor / güçlü bir özne çıkarsa ana özne amacına ulaşamamış olur ve fal kötü biter.

3.2.2. Kötülüğün Koşulu: Hareketsiz ve Çaresiz Kalmak:

Bazı kötü fallarda öznenin kımıldayamaması yani hayatta o öznelere beklenen işlevlerini yerine getirememeleri ve çaresiz kalmaları anlatılmıştır:

“16. Zayıf at semirdi. (Kaldığı) yerini düşünüp koşarak gitmiş. Yolda karşısına (bir) hırsız çıkmış, (atı) tutup (üstüne) binmiş. (At hızlı koşmaktan) yelesine ve kuyruğuna kadar yara bere içinde kalmış, kımıldayamadan duruyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.”

“25. İki öküzü bir sabana koşmuşlar. (Öküzler) kımıldayamadan duruyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.”

“37. Yaşlı bir öküzü, bir karınca, belini biçerek yemiştir. Öküz yerinden kımıldayamadan duruyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

“39. Demir kır (bir atın ayaklarını) çapraz olarak kösteklemişler. (At) kımıldayamadan duruyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Zaten zayıf olan atın üzerine bir hırsızın binip onu yara bere içinde bıraktırıncaya kadar koşturması sonucunda atın artık kımıldayamayacak hâle gelmesi ya da bir sabana iki öküzün konması sonucu hayvanların zorlanması ve çaresizliği kötü bir durum olarak yorumlanmaktadır. Benzer bir şekilde hızlı koşması ile tanınan ve bozkır kültüründe hareket edebilmenin en önemli unsuru olan atın ayaklarını çapraz bir şekilde kösteklemelerinden dolayı atın çaresiz bir şekilde hareketsiz kalması yani varoluşuna aykırı şekilde işlevini yerine getirememesine bir örnektir. Yaşlı bir öküzü karıncanın yemesi sonucunda öküzün kımıldayamadan durması da fiziksel olarak zayıfın güçlüyü yenmesi anlamında kötü bir durumun işareti olarak yorumlanmıştır.

Bir hayvanın ya da insanın kımıldayamaz hâle gelmesi ve dolayısıyla hayattaki rolünü yerine getirememesi o varlık için ne kadar kötü bir durum ise elden hiçbir şeyin gelmediği ve çaresiz kalınan durumlar da bir o kadar kötü şekilde yorumlanmaktadır. Su olmadan nasıl hayatta kalacağını bilmeyen geyik yavrusunun sözlerindeki çaresizlik ya da ağzı sertleşen atın sahibinin onu iyileştirmek için hiçbir şey yapamamasının, çaresizliğinin anlatılması gibi:

“45. Geyik yavrusuyum. Oysuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım? der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

“65. Semiz atın ağzı sertleşti. Sahibi (onu iyileştirmek için hiçbir şey) yapamıyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere bir öznenin hareketsiz, kımıldayamadan, çaresiz ya da varlığını sürdüremeyecek bir pozisyonda olması; kendi iradesiyle, gücüyle hareket edemeyecek olması birer kötü repertuarıdır.

3.2.3. Kötülüğün Koşulu: Şanssızlık:

Irk Bitig'deki bazı fallarda ise kötü yorumunun ortaya çıkmasının koşulu olarak kısmetsizlik ve şanssızlık gösterilmiştir:

“22. (Bir) kadın aynasını göle düşürmüş. (Bu yüzden) sabah(ları) söyleniyor, akşam(ları) sızlanıyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) üzücüdür, çok kötüdür.”

“24. Kör (bir) tay (emmek için) erkek atta meme arıyor. Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

“36. (Sende) çok atı olan (bir kişinin) sevinci yok; (öte yandan, sende) az atı olan bir kişinin korkusu (da) yok. (Uzun sözün kısası), uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

“61. Turna kuşu tüneğine konmuş. Farkına varmadan tuzağa takılmış, uçamadan oturuyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Bir kadının yanlışlıkla aynasını göle düşürmesi ve bunun için sızlanması, gözleri görmeyen bir yavru atın süt emmek için erkek bir atta meme araması ve doğal olarak bulamaması, tüneğine konan bir turna kuşunun farkında olmadan tuzağa takılması kötüdür. Bir insanda “uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talih” olmaması da o insanın kısmetsizliğidir.

3.2.4. Kötülüğün Koşulu: Kötülükte Israrcılık:

İyi repertuarların içerisinde kötü bir durumla / olayla karşılaşıldığında eğer özne o durumdan / olaydan vazgeçerse sonunun iyi olduğunu anlatan fallar mevcut idi. Burada ise eğer kötülükte ısrar edilirse işin kötü biteceği belirtilmiştir:

“46. Bir deve bir bataklığa düşmüş. Bata bata (yine) yemeye devam etmiş, (fakat) kendisini (de) bir tilki yemiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Yemek yemek için bir bataklığa düşen devenin, bataklıkta olmasına rağmen yemesini sürdürmesi, batacağını bile bile yemekten vazgeçmemesi yani kötülüğü sürdürmesi ve sonunda da onu başka bir hayvanın, tilkinin yemesi kötü olarak değerlendirilmektedir.

“50. Demir kır atın kuyruğunu düğümle ve onu osurtuncaya kadar son süratle sür; yağız atı (da) yıkılıp yere yayılincaya kadar koştur. (Öyle ki) dokuz kat teyeltin yırtılıp delinceye kadar terlesinler, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.”

Bir atın kuyruğunu düğümleyip osurtuncaya kadar sürmek, yağız bir atı yere yıkılincaya kadar koşturmak, işi sınırları zorlayacak kadar devam ettirmek yapılan kötülükte ısrar etmektir. Bu da olayın sonrasındaki sürecin kötü olacağına işaret eder. İncelenen falların kötü olmasının

nedenleri falda anlatılan durumun varlığını devam ettirmesine engel olmak anlamında kişi / hayvan için zararlı olması, onu çaresizlik içinde bırakması, kendisinden daha güçlü bir özneyle karşılaşılması, kötü bir olayda ısrar edilmesi olarak görünüyor.

3.3. Sonuçsuz Bırakılan Fallar:

Fallardaki iyi - kötü ikileminden başka bazı fallarda net bir sonuç belirtilmemiştir. Ancak diğer fallardan yola çıkılarak sonuçsuz bırakılan bu fallar hakkında fikir sahibi olunabilir:

“13. Dindar (bir) yaşlı kadın terk edilmiş kamp yerinde (yalnız) kalmış. Yağlı bir kepçe bulup yalamış, (öylece) hayatta kalmış, ölümden kurtulmuş, der. Öylece biliniz.”

Dindar olduğu bilinen, yaşlı olduğu için zaten muhtaç bir pozisyonda olan bir kadın terk edilmiştir. Tanrı'nın inayetiyle yağlı bir kepçe bulup onu yalayarak hayatta kalması, ölümden kurtulmasının anlatıldığı bu falın sonucunu iyi olarak nitelendirebiliriz. Zira özne, Tanrı yardımıyla hayatına devam edebilmektedir.

“14. (Bir) kuzgunu ağaca bağlamışlar. Sıkı bağla, iyi bağla, der. Öylece biliniz:”

Bir ağaca sıkıca bağlanan bir kuzgunun durumunun çizildiği bu fala kötü denilebilir. Çünkü özne konumundaki kuzgun kuşu hareketsiz, çaresiz, işlevi olan uçma işini yerine getiremez bir hâldedir.

“48. Yaşlı Yol Tanrısıyım. Senin kırıklarını onarırım, çıkıklarını yerine oturturum. (Nitekim) ülkeyi (de) düzene sokmuşum. Hayırlısı olsun, der. Öylece biliniz:”

İnsanlara yardımcı olan bir Tanrı olan *Yol Tanrısı*, bir insanın kırık ve çıkıklarını tedavi edip ülkeyi de düzene sokmuştur. Bir insanın sağlığına kavuşmasıyla bir ülkenin düzene girmesi olayları arasında bir benzerlik kurulmak suretiyle iyi biten bir fal olması muhtemeldir.

“51. Yırtıcı bir kartalım. Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım. Dağlarda kaldığım için mutluyum. Öylece biliniz:”

Güçlü, yırtıcı bir kartalın doğal ortamında yaşadığının aktarıldığı bu fal ise yine sonu iyi biten bir fal olmalıdır. Çünkü öznenin düzeni, rahatı yerinde ve özne yırtıcılık sıfatıyla güçlü bir pozisyonda oturmaktadır.

4. Sonuç:

İyi ve kötü ikiliği üzerine kurulmuş bir fal kitabı olan *Irk Bitig*'de yer alan fallar incelendiğinde “Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” şeklinde biten ve iyi olarak nitelendirilen falların çoğunlukta olduğu görülmekte ve aslında “nasıl iyi ve mutlu bir hayat sürülür?”

sorusunun cevabı sezdirilmektedir. Buna göre fallardaki özneler iyi sıfatlar yüklenmiş ve öznelerin farklı olaylar ve durumlar karşısındaki tutumları ile bir çerçeve çizilmiştir. Bir hayvanın güçlü, cesaretli, altın kanatlı, yırtıcı, gür sesli olması; ailesiyle beraber yaşaması bu çerçevenin ana hatlarıdır. Yine bir kişinin belirli bir amaç doğrultusunda hareket etmesi ve bu amaç uğruna çaba sarf etmesi de iyi olarak değerlendirilen fallarda görülen bir senaryodur. Bir özne, karşısına çıkan kötü bir olay ya da durum karşısında hemen pes etmemeli, hedefinden şaşmamalı; eğer kötü bir yola sapmışsa da bir an önce kendini sorgulamalı ve o yoldan vazgeçmelidir. Doğa şartlarının iyi olması insan hayatını kolaylaştıran ve huzuru sağlayan bir unsur iken beklenmedik bir anda ortaya çıkan Tanrı ve onun inayeti fallarda karşımıza çıkan iyi repertuvarları arasındadır.

Bunlara karşılık sonu kötü biten olay ve durumlar da fallarda vurgulanmış ve toplumsal iyi, kötü üzerinden haklılaştırılmaya çalışılmıştır. Fallarda ön plana çıkan öznenin gücünün azalması, kımıldayamayacak kadar çaresiz bir duruma düşmesi, hareketsizliği veya kendi iradesiyle hareket etmemesi, fiziksel bir darbe alıp zarar görmesi, şanssızlığı ve kısmetsizliği o falın kötü olarak yorumlanmasına yol açmaktadır. Kötü bir durumdan vazgeçildiğinde sonunun iyi olacağını müjdeleyen falların yanında kötülükte ısrar edilmesi durumunda falın kötü biteceğine işaret edilmektedir.

Sonuç olarak *Irk Bitig*'de özelde bu kitabı okuyanlara, genelde ise o topluma öğütler verilmek istenmiştir. Böylece yaratılmak istenen toplumsal düzen kitabın muhataplarına aktarılmıştır. Dolayısıyla *Irk Bitig*, yazıldığı dönem içerisindeki kültürü yansıtmakla birlikte arka planında geneli şekillendirme gayesini taşıması sebebiyle ideolojik yönü de olan bir metin özelliği taşımaktadır.

Kaynaklar

- ABUDUKELİMİ, B. (2006). *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARTUN, E. (2007). Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler. *15 Mart 2015*. < http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf >
- AZERTÜRK, S. İ. (2014). Çivi Yazısı ve Çin'in Fal Yazıtları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 70-85.
- CONDON, C. J. (1998). *Kelimelerin Büyülü Dünyası Anlambilim ve İletişim*, (çev: Murat Çiftkaya). İstanbul: İnsan Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İNAYET, A. (2013). Uygur Şamanları ve Pratikleri Üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1, 43-55.

- KAFESOĞLU, İ. (1992). Kültür ve Teşkilat. *Türk Dünyası El Kitabı I Coğrafya-Tarih*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- KAYA, C. (2008). Irk Bitig’de Falcılık. *Kültür Tarihimize Gizli Diller ve Şifreler*, (ed. Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin). İstanbul: Picus Yayınları. 359-368.
- LU, J. (2005). *Xiexing Wenzi Yu Jiaguwen De Shili Bijiao Yanjiu*. Yishu Sheji Luntan.
- MANDALOĞLU, M. (2011). Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 111-122.
- ORKUN, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖĞER, A. ve GÖNEL T. (2011). Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri. *Turkish Studies*, 6/4, 233-248.
- PAMİR, A. (2003). Türkler’in Geleneksel Dini Şamanizm’in Orta Asya Eski Türk Kamu Hukuku’na Etkisi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 155-185.
- STEBLEVE, V. (2001). Eski Türkçe Fal Kitabı Irk Bitig’de Sembollerin Kavramsal Temeli (çev. Halil İbrahim Usta). *Türkoloji Dergisi*, 14(1), 195-212.
- ŞEN, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- TEKİN, T. (2013). *Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.